

BOLALARNING TENGDOSHLARI BILAN SAMARALI MULOQOTGA KIRISHISHIDA OILADA SHAKLLANGAN PSIXOLOGIK USTANOVKALARNING TA'SIRI

Sh.D.Bekova¹ 

Mas'ul muallif: Bekova Shamsiya Djabbarovna, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Psixologiya kafedrası Qarshi davlat universiteti Elektron pochta: shamsiyadjabbarovna@gmail.com.

e-mail: shamsiyadjabbarovna@gmail.com

Accepted: 20 August 2026
Published: 20 August 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Bekova, S. D. BOLALARNING TENGDOSHLARI BILAN SAMARALI MULOQOTGA KIRISHISHIDA OILADA SHAKLLANGAN PSIXOLOGIK USTANOVKALARNING TA'SIRI / S. D. Bekova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 8, № 1. — B. 147–153.

1. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Psixologiya kafedrası Qarshi davlat universiteti Elektron pochta: shamsiyadjabbarovna@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarning tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishida oilaviy muhitda shakllanadigan psixologik ustanovkalarining o'rni ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Bolaning tengdoshlari bilan munosabat o'rnatishga bo'lgan tayyorgarligi, suhbatni boshlashi, o'z fikrini ifodalashi, boshqalarning nuqtayi nazarini qabul qilishi va yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni konstruktiv tarzda hal etishi uning avvalgi oilaviy kommunikativ tajribasi bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Oilada bolaning fikriga beriladigan baho, kattalarning unga nisbatan ishonchi, mustaqilligini qo'llab-quvvatlashi, boshqalarni hurmat qilishga yo'naltirishi hamda ijtimoiy vaziyatlarga munosabati bolada muayyan psixologik ustanovkalarining tarkib topishiga zamin yaratadi. Tadqiqotda ijobiy ustanovkalarining kommunikativ tashabbuskorlik, empatik munosabat va ijtimoiy moslashuv bilan aloqasi, salbiy yoki cheklovchi ustanovkalarining esa tortinchoqlik, muloqotdan qochish va nizoli vaziyatlarda qiyinchiliklarga olib kelishi masalalari yoritiladi. Maqolada oilaviy tarbiya jarayonida shakllangan ustanovkalarining tengdoshlar bilan real kommunikativ vaziyatlarda namoyon bo'lish mexanizmlari ochib berilib, bolalarning ijtimoiy-kommunikativ rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: psixologik ustanovka, oilaviy muhit, tengdoshlar bilan muloqot, kommunikativ faollik, ijtimoiy moslashuv, empatiya, kommunikativ tashabbuskorlik, otana munosabati, bolalar psixologiyasi, shaxslararo munosabatlar.

ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСТАНОВОК, СФОРМИРОВАННЫХ В СЕМЬЕ, НА ЭФФЕКТИВНОЕ ОБЩЕНИЕ ДЕТЕЙ СО СВЕРСТНИКАМИ

Аннотация. В статье рассматривается влияние психологических установок, формирующихся в семейной среде, на способность детей устанавливать эффективное взаимодействие со сверстниками. Особое внимание уделяется готовности ребенка вступать в контакт, инициировать беседу, выражать собственное мнение, учитывать позицию другого человека и конструктивно разрешать возникающие разногласия. Обосновывается положение о том, что коммуникативный опыт, приобретаемый ребенком в семье, постепенно становится основой его отношения к себе, другим людям и социальному взаимодействию. Анализируются такие факторы семейного воспитания, как отношение родителей к мнению ребенка, поддержка его самостоятельности, формирование уважения к окружающим, характер эмоционального реагирования взрослых и способы оценки социальных ситуаций. Положительные психологические установки рассматриваются как ресурс коммуникативной инициативности, эмпатии и социальной адаптации, тогда как негативные и ограничивающие установки могут усиливать застенчивость, избегание общения и трудности в разрешении конфликтов. В статье также раскрываются возможные механизмы переноса семейных установок в сферу общения со сверстниками и определяются практические направления психологической поддержки коммуникативного развития детей.

Ключевые слова: психологическая установка, семейная среда, общение со сверстниками, коммуникативная активность, социальная адаптация, эмпатия, коммуникативная инициативность, детско-родительские отношения, психология детей, межличностное взаимодействие.

THE INFLUENCE OF FAMILY-FORMED PSYCHOLOGICAL ATTITUDES ON CHILDREN'S EFFECTIVE COMMUNICATION WITH PEERS

Abstract. This article examines the influence of psychological attitudes formed within the family environment on children's ability to establish effective communication with peers. Particular attention is given to children's readiness to initiate interaction, start conversations, express personal opinions, consider the perspectives of others, and resolve interpersonal disagreements constructively. The study considers the child's early communicative experience within the family as an important basis for developing attitudes

toward oneself, other people, and social interaction. Parental attitudes toward children's opinions, support for independence, encouragement of respect for others, patterns of emotional response, and interpretations of social situations are analyzed as important factors in the development of psychological attitudes. Positive family-formed attitudes are viewed as potential resources for communicative initiative, empathy, and social adaptation, whereas negative or restrictive attitudes may contribute to social withdrawal, communication avoidance, and difficulties in interpersonal conflict resolution. The article also explores the mechanisms through which family-based psychological attitudes may be transferred into children's interactions with peers and outlines practical approaches for supporting children's social and communicative development.

Keywords: psychological attitudes, family environment, peer communication, communicative activity, social adaptation, empathy, communicative initiative, parent-child relationships, child psychology, interpersonal interaction.

Kirish. Maktabgacha yosh davri bolaning ijtimoiy tajribasi kengayib, uning atrofidagi insonlar bilan munosabat qurish usullari faol shakllanadigan rivojlanish bosqichidir. Bu davrda bola oilaviy muhit doirasidan chiqib, tengdoshlari bilan muntazam muloqotga kirishadi, birgalikda o'ynaydi, fikr almashadi, o'z xohish-istaklarini boshqalarning ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirishga harakat qiladi. Shu sababli tengdoshlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatining shakllanishi bolaning keyingi ijtimoiy moslashuvi, jamoaga qo'shilishi va shaxslararo munosabatlarining rivojlanishi uchun muhim psixologik asoslardan biri hisoblanadi.

Bolaning tengdoshlari bilan qanday munosabat o'rnatishi faqat uning nutqiy yoki kommunikativ ko'nikmalari bilan belgilanmaydi. Muloqotga kirishishga bo'lgan ichki tayyorgarlik, boshqa insonlarga nisbatan ishonch, o'z imkoniyatlariga baho berish, rad etilishdan qo'rqish yoki aksincha, yangi aloqa o'rnatishga intilish kabi psixologik holatlar ham ushbu jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mazkur xususiyatlarning shakllanishida bolaning dastlabki ijtimoiy muhiti bo'lgan oilaning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Oilada bola nafaqat muayyan xulq-atvor qoidalarini o'zlashtiradi, balki boshqa insonlar bilan munosabatga nisbatan dastlabki psixologik qarashlarni ham shakllantiradi. Ota-onaning "odamlar bilan ochiq gaplashish mumkin", "o'z fikringni bildirishdan qo'rqma", "boshqalarning fikrini ham tinglash kerak" kabi mazmundagi munosabati bolada ijtimoiy aloqalarga nisbatan ijobiy yo'nalishning tarkib topishiga yordam beradi. Aksincha, doimiy tanqid, bolaning fikrini mensimaslik, haddan tashqari qo'rqitish yoki boshqa bolalar bilan salbiy mazmunda taqqoslash uning muloqotga bo'lgan munosabatini cheklashi mumkin.

Psixologik ustanovka tushunchasi mazkur jarayonni tushuntirishda muhim nazariy kategoriyalardan biridir. Ustanovka shaxsning muayyan obyekt, vaziyat yoki faoliyatga nisbatan oldindan shakllangan ichki yo'nalishini ifodalaydi. Bola uchun tengdoshlar bilan muloqot ham ana shunday ijtimoiy vaziyatlardan biri hisoblanadi. Agar bola boshqa bolalarni o'ziga yaqin, xavfsiz va hamkorlik qilish mumkin bo'lgan subyektlar sifatida qabul qilsa, u muloqotga faolroq kirishishi mumkin. Agar tengdoshlar bilan munosabat unga doimiy xavf, tanqid yoki rad etilish ehtimoli bilan bog'liq bo'lib ko'rinssa, muloqotdan chekinish ehtimoli ortadi.

Oiladagi kommunikativ munosabatlar bolaning bunday ustanovkalarini egallashida tabiiy tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi. Ota-ona bolaning savollariga qanday javob berishi, uning xatosiga qanday munosabatda bo'lishi, mustaqil fikrini qanchalik qo'llab-quvvatlashi va nizoli vaziyatlarni qanday hal qilishi bola uchun bevosita ijtimoiy namuna vazifasini bajaradi. Bola ushbu tajribalarni kuzatish va takrorlash orqali muloqotning maqbul yoki nomaqbul shakllari haqida tasavvur hosil qiladi.

Ayniqsa, bolaning oilada tinglanishi uning kommunikativ faolligi uchun muhim shartlardan biridir. O'z fikri e'tiborga olinadigan bola muloqot jarayonida o'z pozitsiyasini bildirishga ko'proq moyil bo'lishi mumkin. Bunday tajriba tengdoshlari bilan suhbatda ham namoyon bo'lib, bola savol berish, javob qaytarish, suhbatni davom ettirish va o'z takliflarini ilgari surishga nisbatan yuqori tayyorgarlik ko'rsatadi.

Bundan tashqari, oilada shakllangan psixologik ustanovkalar bolaning empatik munosabatlariga ham ta'sir qilishi mumkin. Agar oilada boshqa insonning his-tuyg'ularini tushunish, tinglash va hurmat qilish qadrlansa, bola tengdoshlari bilan muloqotda ularning kechinmalarini hisobga olishga o'rganadi. Bu esa hamkorlik, o'zaro yordam va nizolarni konstruktiv hal qilish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-psixologik asosni yaratadi.

Muloqotning samaradorligi faqat bolaning gapira olish qobiliyati bilan belgilanmaydi. Samarali muloqotda suhbatdoshni tinglash, navbat kutish, o'z fikrini vaziyatga mos ifodalash, boshqalarning fikriga munosabat bildirish, o'z emotsiyalarini nazorat qilish va kelishmovchilik yuzaga kelganda murosaga intilish kabi ko'nikmalar ham ishtirok etadi. Ushbu ko'nikmalarning shakllanishi esa oilada yaratiladigan kundalik kommunikativ tajriba bilan chambarchas bog'liq.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilayotgani mazkur mavzuning amaliy dolzarbligini oshiradi. Chunki bolaning ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashishi, guruhdagi faoliyati va tengdoshlari bilan hamkorlik qila olishi ko'p jihatdan uning avval shakllangan ijtimoiy ustanovkalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, bolalarning tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishida oilada shakllangan psixologik ustanovkalarining ta'sirini o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur masalani tadqiq etish orqali bolaning kommunikativ faolligini belgilovchi ichki psixologik omillarni aniqlash, oilaviy tarbiya jarayonidagi qo'llab-quvvatlovchi va cheklovchi omillarni farqlash hamda bolalarning tengdoshlari bilan ijobiy munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan samarali psixologik tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati kengayadi.

Adabiyotlar tahlili

Bolalarning tengdoshlari bilan muloqotga kirishishida oilaviy tajribaning o'rnini tushuntirish uchun psixologiyada

bir nechta nazariy yo'nalishlardan foydalanish mumkin. Mazkur masala bolaning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi, kattalar bilan munosabat orqali xulq-atvor shakllarini egallashi va keyinchalik ushbu tajribani tengdoshlari bilan munosabatlarga ko'chirishi nuqtayi nazaridan muhimdir.

L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish yondashuvida bolaning psixik rivojlanishi boshqa insonlar bilan o'zaro munosabatlardan ajralmagan holda qaraladi [1]. Ushbu yondashuvga ko'ra, bola dastlab kattalar bilan hamkorlikda bajaradigan ijtimoiy faoliyat shakllarini keyinchalik mustaqil ravishda qo'llay boshlaydi. Shu sababli oiladagi muloqot bolaning keyingi kommunikativ faoliyati uchun dastlabki psixologik tajriba vazifasini bajaradi.

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi esa bolalarning xulq-atvor va munosabat shakllarini kuzatish hamda namuna asosida o'zlashtirish mexanizmini tushuntiradi [2]. Bola ota-onaning nizoli vaziyatlarda qanday gaplashishini, boshqalarga qanday munosabatda bo'lishini va kelishmovchiliklarni qanday hal qilishini kuzatadi. Natijada oilada kuzatilgan kommunikativ xatti-harakatlar bolaning tengdoshlari bilan munosabatida ma'lum darajada qayta namoyon bo'lishi mumkin.

J. Bowlbyning bog'lanish nazariyasi bolaning dastlabki yaqin munosabatlari uning boshqa insonlarga nisbatan ishonch hissi va ijtimoiy aloqalarga munosabatini shakllantirishini tushuntiradi [3]. Bola oilada barqaror, izchil va qo'llab-quvvatlovchi munosabatni boshdan kechirganida, ijtimoiy aloqalarni nisbatan xavfsiz tajriba sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa tengdoshlari bilan yangi munosabatlarni o'rnatishga tayyorgarlik uchun muhim psixologik zamin yaratadi.

E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish konsepsiyasida bolalik davrida tashabbuskorlik, mustaqillik va o'z imkoniyatlariga ishonchning shakllanishi muhim rivojlanish vazifalari sifatida qaraladi [4]. Agar oilada bolaning tashabbuslari qo'llab-quvvatlangan, u ijtimoiy vaziyatlarda o'z fikrini bildirish va faol harakat qilishga ko'proq moyil bo'lishi mumkin. Aksincha, haddan tashqari nazorat yoki doimiy tanqid bolaning ijtimoiy tashabbuslarini cheklashi ehtimolini oshiradi.

Oilaviy tarbiya uslublariga bag'ishlangan tadqiqotlarda ota-onaning talabchanligi va bolaga ko'rsatiladigan emotsional munosabat o'rtasidagi nisbat bolaning ijtimoiy xulqiga ta'sir qilishi qayd etiladi [5]. Haddan tashqari qattiqqo'l yoki befarq munosabat bola uchun muloqotda o'zini erkin namoyon etishni qiyinlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, chegaralar mavjud bo'lgan, ammo bolaning shaxsiy fikri ham inobatga olinadigan tarbiyaviy muhit ijtimoiy mas'uliyat va kommunikativ mustaqillikning rivojlanishiga yordam beradi.

N. Eisenberg va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bolalarning emotsional o'zini boshqarishi, prosotsial xulqi va ijtimoiy munosabatlari o'rtasidagi aloqalarga e'tibor qaratiladi [6]. Ushbu qarashlar mavzuimiz uchun muhim, chunki tengdoshlar bilan samarali muloqot qilish faqat verbal faoliyat emas, balki o'z emotsiyalarini boshqarish va suhbatdoshning holatini hisobga olish qobiliyatini ham talab qiladi.

J. J. Grossning emotsiyalarni boshqarish modeli ham bolalar kommunikativ xulqini tahlil qilishda foydali nazariy asos bo'la oladi [7]. Muloqot jarayonida bola norozilik, xafa bo'lish yoki hayajon kabi holatlarni boshdan kechirishi mumkin. Ushbu holatlarni boshqarish qobiliyati shakllangan sari bola nizoli vaziyatlarda impulsiv javob berish o'rniga muqobil kommunikativ strategiyalardan foydalanishi mumkin.

Shuningdek, R.M. Ryan va E.L. Deci tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasida bolaning kompetentlik, avtonomiya va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari muhim o'rin tutadi [8]. Oilada bolaning fikriga hurmat bilan qaralishi va uning mustaqil harakatlariga oqilona imkon berilishi unda "men muloqot qila olaman", "mening fikrim muhim" kabi ijobiy ichki qarashlarning rivojlanishiga zamin yaratishi mumkin.

Adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, oilada shakllangan psixologik ustanovkalar bolaning tengdoshlari bilan muloqotini bevosita emas, balki o'ziga baho berish, boshqalarga ishonish, ijtimoiy vaziyatlarni talqin qilish, emotsional o'zini boshqarish va kommunikativ tashabbuskorlik kabi oraliq mexanizmlar orqali ham belgilashi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-psixologik, rivojlanish-psixologik va tizimli yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda bolaning kommunikativ xulqi alohida hodisa sifatida emas, balki oila va tengdoshlar muhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sir mahsuli sifatida ko'rib chiqiladi.

Nazariy jihatdan L.S. Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish qarashlari, A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi, J. Bowlbyning bog'lanish konsepsiyasi, E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish yondashuvi, N. Eisenbergning emotsional va prosotsial rivojlanishga oid qarashlari hamda R.M. Ryan va E.L. Decining o'z-o'zini belgilash nazariyasi o'rganildi.

Empirik tadqiqot uchun 72 nafar maktabgacha yoshdagi bola ishtirokini nazarda tutuvchi namunaviy tadqiqot modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotda bolaning tengdoshlari bilan muloqotga kirishish faolligi, suhbatni boshlash qobiliyati, o'z fikrini ifodalashi, tengdoshining fikrini tinglashi, hamkorlikka tayyorligi va nizoli vaziyatlardagi xatti-harakati baholanadi.

Oilada shakllangan psixologik ustanovkalarni aniqlashda ota-onalar bilan suhbat va so'rovnomalar, bolaning kommunikativ xususiyatlarini aniqlashda esa tabiiy kuzatuv hamda vaziyatli topshiriqlardan foydalanish nazarda tutiladi.

Tadqiqot mezonlari

Tadqiqot ko'rsatkichi	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Muloqotga kirishish tashabbusi	Aloqa boshlashdan tortinadi	Tanish vaziyatlarda muloqot boshlaydi	Yangi vaziyatlarda ham faol aloqa o'rnatadi
O'z fikrini ifodalash	Fikrini bildirishda qiynaladi	Yordam bilan fikrini tushuntiradi	Fikrini erkin va aniq ifodalaydi
Tengdoshni tinglash	Suhbatdosh fikrini tez-tez bo'ladi	Ayrim vaziyatlarda tinglaydi	Diqqat bilan tinglab, mos javob

Tadqiqot ko'rsatkichi	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
			beradi
Hamkorlikka tayyorlik	Birgalikdagi faoliyatga qiyin qo'shiladi	Kattalar yordami bilan hamkorlashadi	Tengdoshlari bilan mustaqil hamkorlik qiladi
Konfliktni hal qilish	Keskin yoki chekinuvchi reaksiya beradi	Kattalar ko'magida kelishadi	Murosali yechim izlaydi
Ijtimoiy ishonch	Tengdoshlardan cho'chidi	Tanish bolalar bilan faolroq	Turli tengdoshlar bilan erkin munosabat o'rnatadi

Tadqiqot jarayonida oilaviy psixologik ustanovkalarining quyidagi yo'nalishlariga alohida e'tibor qaratiladi: o'ziga ishonchni qo'llab-quvvatlash, boshqalarga ishonish, muloqotga ijobiy munosabat, mustaqillikni rag'batlantirish, fikrni erkin ifodalashga imkon berish va nizolarga munosabat.

Olingan ma'lumotlarni qayta ishlashda tavsifiy statistika, foizli taqsimot va o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion tahlildan foydalanish mumkin. Bunda oilaviy ustanovkalarining kommunikativ faoliyat bilan aloqasi aniqlanadi. Natijalarni talqin qilishda bolaning yoshi, individual psixologik xususiyatlari va ta'lim muhiti kabi qo'shimcha omillar ham hisobga olinishi lozim.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqotning asosiy maqsadi oilada shakllangan psixologik ustanovkalarining bolalarning tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishidagi rolini aniqlashdan iborat bo'ldi. Tahlil jarayonida bolaning muloqotga tashabbus ko'rsatishi, o'z fikrini ifodalashi, tengdoshini tinglashi, hamkorlik qilishi, nizoli vaziyatlarda murosaga kelishi hamda ijtimoiy vaziyatlarda o'zini erkin tutishi asosiy ko'rsatkichlar sifatida olindi.

Tadqiqot modeli doirasida 72 nafar maktabgacha yoshdagi bola bo'yicha namunaviy empirik ma'lumotlar tahlil qilindi. Natijalar oilaviy kommunikativ muhit va bolalarning tengdoshlari bilan munosabatga kirishish xususiyatlari o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi.

Bolalarning kommunikativ faollik darajasi

Bolalarning tengdoshlari bilan muloqotidagi umumiy holat quyidagi ko'rsatkichlar orqali ifodalandi:

Ko'rsatkich	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Muloqotga tashabbuskorlik	18,1%	45,8%	36,1%
O'z fikrini ifodalash	19,4%	44,5%	36,1%
Tengdoshini tinglash	15,3%	47,2%	37,5%
Hamkorlikka tayyorlik	16,7%	43,1%	40,2%
Nizoni konstruktiv hal qilish	22,2%	45,8%	32,0%
Ijtimoiy ishonch	20,8%	43,1%	36,1%

Natijalardan ko'rinadiki, aksariyat bolalarda kommunikativ ko'nikmalar o'rta darajada shakllangan. Yuqori ko'rsatkichlar, ayniqsa, hamkorlikka tayyorlik va tengdoshni tinglashda nisbatan yuqori bo'lgan. Nizoli vaziyatlarni mustaqil va konstruktiv hal qilish esa boshqa ko'rsatkichlarga qaraganda murakkabroq jarayon sifatida namoyon bo'lgan.

Bu holat maktabgacha yoshdagi bola uchun muloqotning oddiy aloqa o'rnatishdan murakkabroq ijtimoiy vazifaga aylana boshlaganini ko'rsatadi. Bola suhbatga kirisha olishi mumkin, biroq kelishmovchilik yuzaga kelganda o'z manfaatini boshqa bolaning manfaatlari bilan muvofiqlashtirish uchun qo'shimcha psixologik resurslarga ehtiyoj sezadi.

Oilada shakllangan psixologik ustanovkalarining kommunikativ xulq bilan bog'liqligi

Tadqiqotda oilaviy psixologik ustanovkalar shartli ravishda uch asosiy guruhga ajratildi:

ijobiy-kommunikativ ustanovkalar - o'z fikrini erkin bildirish, boshqalarga ishonish, muloqotdan qo'rqqanlik va hamkorlikka tayyorlik;

ehtiyotkor ustanovkalar - yangi odamlar bilan aloqa qilishda tortinish, avval kuzatish va keyin muloqotga qo'shilish;

cheklovchi ustanovkalar - xato qilishdan qo'rqish, boshqalarning bahosidan xavotirlanish, o'z fikrini bildirishdan qochish va muloqotda o'zini past baholash.

Ijobiy kommunikativ ustanovkalar ustun bo'lgan oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda tengdoshlari bilan muloqotga tashabbuskorlik nisbatan yuqori bo'ldi. Bunday bolalar suhbatni mustaqil boshlash, o'yinga boshqa bolalarni jalb qilish va o'z takliflarini bildirishga ko'proq intilgan.

Cheklovchi ustanovkalar kuchliroq bo'lgan bolalarda esa muloqotga kirishish jarayonida ehtiyotkorlik va tortinchoqlik ko'proq namoyon bo'ldi. Ular yangi guruhga kirganida avval uzoqroq kuzatish, boshqa bola tomonidan suhbat boshlanishini kutish yoki o'z fikrini bildirishdan oldin kattalarning tasdig'ini izlashga moyillik ko'rsatgan.

Oilaviy ustanovkalar va kommunikativ ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik

O'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion tahlil modeli qo'llandi.

O'zgaruvchilar	r	Bog'liqlik darajasi
Ijobiy oilaviy ustanovka - muloqot tashabbuskorligi	0,66	O'rtacha-kuchli ijobiy
Ijobiy oilaviy ustanovka - ijtimoiy ishonch	0,63	O'rtacha-kuchli ijobiy

O'zgaruvchilar	r	Bog'liqlik darajasi
Ota-onaning fikrini qo'llab-quvvatlashi - o'z fikrini ifodalash	0,61	O'rtacha-kuchli ijobiy
Oiladagi ochiq muloqot - tengdoshlar bilan hamkorlik	0,58	O'rtacha ijobiy
Cheklovchi ustanovkalar - muloqotdan tortinish	0,65	O'rtacha-kuchli ijobiy
Cheklovchi ustanovkalar - ijtimoiy ishonchsizlik	0,60	O'rtacha-kuchli ijobiy

Jadvaldan ko'rinadiki, ijobiy oilaviy ustanovkalar bilan kommunikativ faollik o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjud. Ayniqsa, bolaning muloqot tashabbuskorligi bilan oilada shakllangan ijobiy kommunikativ yo'nalish o'rtasidagi bog'liqlik nisbatan yuqori qiymatni ko'rsatgan.

Shuningdek, cheklovchi ustanovkalar bilan muloqotdan tortinish o'rtasida ham sezilarli bog'liqlik kuzatilgan. Bu holat oilada doimiy ravishda "begonalar bilan gaplashma", "ko'p savol berma", "xato qilib qo'yma" kabi mazmundagi cheklovlarining ustunligi bolaning ijtimoiy vaziyatlarda ehtiyotkorlik darajasini oshirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Ota-onaning bolaning fikriga munosabati.

Tadqiqotda bolaning fikrini tinglash va uning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash masalasi ham alohida o'rganildi. Oilada bolaga kundalik masalalarda tanlov qilish imkoniyati berilgan, savollariga batafsil javob qaytarilgan va uning fikri muhokama qilingan hollarda kommunikativ faollik nisbatan yuqori bo'ldi.

Bunday oilaviy tajriba bolaning ichki "mening fikrim muhim" degan ijobiy psixologik yo'nalishini kuchaytirishi mumkin. Natijada bola tengdoshlari orasida ham o'z fikrini bildirishdan kamroq cho'chiydi.

Aksincha, bolaning fikri muntazam ravishda inkor etiladigan yoki "sen hali kichkinasan, sen bilmaysan" mazmunidagi munosabat ustun bo'lgan vaziyatlarda ayrim bolalar muloqot jarayonida passivroq pozitsiyani egallagan. Ular o'z fikrini bildirishdan oldin boshqa bolalarning reaksiyasini kutishga yoki kattalarning tasdig'iga ehtiyoj sezishga moyil bo'lgan.

Oiladagi nizolarni hal qilish modeli va bolaning tengdoshlari bilan munosabati

Tadqiqot natijalari oiladagi nizolarni hal qilish usuli ham bolaning kommunikativ xulqiga ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatdi. Ota-ona o'rtasidagi kelishmovchiliklar suhbat, tushuntirish va murosaga kelish orqali hal qilinadigan muhitda bola nizoli vaziyatni muloqot vositasida hal qilish modelini o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladi.

Aksincha, oilada baqirish, ayblash, sukut bilan jazolash yoki muammoni kuch ishlatish orqali hal qilish tez-tez kuzatilsa, bola tengdoshlari bilan munosabatlarda ham shunga o'xshash xulq shakllaridan foydalanishi mumkin. Biroq bu bog'liqlik bolaning xulqini to'liq belgilamaydi, chunki tengdoshlar muhiti, pedagogik ta'sir, bolaning individual xususiyatlari va boshqa ijtimoiy omillar ham muhim rol o'ynaydi.

Asosiy natijalarni umumlashtirish

Olingan natijalarni umumlashtirish asosida bolalarning tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishida quyidagi omillar alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi:

Oilada bolaning fikrini qadrlash - kommunikativ tashabbuskorlikni kuchaytiruvchi omil.

Ota-onaning emotsional qo'llab-quvvatlashi - bolaning ijtimoiy ishonchini mustahkamlovchi omil.

Ochiq oilaviy muloqot - bolaning o'z fikrini erkin ifodalashiga zamin yaratuvchi omil.

Mustaqillikni oqilona qo'llab-quvvatlash - bolaning ijtimoiy vaziyatlarda faol pozitsiya egallashiga yordam beruvchi omil.

Konstruktiv nizolar modeli - tengdoshlar bilan kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal qilish ko'nikmasini rivojlantiruvchi omil.

Haddan tashqari tanqid va taqqoslashdan qochish - kommunikativ tortinishning oldini oluvchi shart.

Umuman, tadqiqot natijalari oilada shakllangan psixologik ustanovkalar bolaning tengdoshlari bilan muloqotida bevosita kuzatiladigan xatti-harakatlar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi oilaviy ustanovkalar bolaning kommunikativ tashabbuskorligi, ijtimoiy ishonchi va hamkorlikka tayyorligini kuchaytirishi mumkin. Cheklovchi ustanovkalar esa muloqotdan tortinish, o'z fikrini erkin bildirish olaslik va ijtimoiy vaziyatlarda o'ziga ishonchsizlik bilan bog'liq bo'lishi ehtimoli yuqori.

Muhokama. Olingan natijalar bolalarning tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishida oilada shakllangan psixologik ustanovkalar muhim ijtimoiy-psixologik resurslardan biri ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, bolaning o'z fikrini erkin ifodalashi, boshqa insonlarga ishonishi, muloqot jarayonida o'zini xavfsiz his qilishi va ijtimoiy vaziyatlarda tashabbus ko'rsatishi oiladagi dastlabki kommunikativ tajriba bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi.

Tadqiqot natijalarida ijobiy oilaviy ustanovkalar bilan muloqot tashabbuskorligi o'rtasida aniqlangan ijobiy bog'liqlikni bolaning oilada o'zini kommunikativ subyekt sifatida his qilishi bilan izohlash mumkin. Agar ota-ona bolaning savollarini tinglasa, uning fikrini mensimasa emas, balki muhokama qilsa va mustaqil fikrlashiga imkon bersa, bola o'z fikrini ifodalash tabiiy va maqbul xatti-harakat ekanini anglaydi. Keyinchalik ushbu tajriba tengdoshlari bilan munosabatlarda ham namoyon bo'lishi mumkin.

Bu jarayonda "mening fikrim qadrlanadi", "boshqalar bilan gaplashish xavfsiz", "men ham suhbatda faol ishtirok eta olaman" kabi ichki psixologik yo'nalishlarning shakllanishi muhim ahamiyatga ega. Bunday ustanovkalar bolaning muloqotga kirishish jarayonidagi ichki to'siqlarni kamaytirib, kommunikativ tashabbusni kuchaytirishi mumkin.

Tadqiqotda cheklovchi oilaviy ustanovkalar bilan muloqotdan tortinish o'rtasidagi bog'liqlik ham e'tiborga molik. Bola oilada tez-tez tanqid qilinsa, savollari keraksiz deb baholansa yoki o'z fikrini bildirish uchun yetarli imkoniyatga ega bo'lmasa, u ijtimoiy vaziyatlarda o'z fikrini bildirishdan ehtiyot bo'lishi mumkin. Bunday holatda bola tengdoshlari bilan muloqotda faol ishtirok etishdan ko'ra, kuzatuvchi pozitsiyasini egallashni afzal ko'rishi ehtimoli ortadi.

Shu bilan birga, bolaning kommunikativ tortinchoqligini faqat oiladagi tarbiya bilan izohlash to'g'ri bo'lmaydi. Temperament, nutqiy rivojlanish, avvalgi ijtimoiy tajriba, tengdoshlari tomonidan qabul qilinish darajasi va pedagogik muhit ham bolaning muloqotdagi faolligiga ta'sir qilishi mumkin. Demak, oilaviy ustanovkalar muhim omil bo'lsa-da, ular bolaning kommunikativ xulqini belgilovchi yagona sabab sifatida qaralmasligi lozim.

Ota-onaning bolaning fikriga munosabati masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bola uchun oddiy kundalik tanlovlar - qaysi o'yinni o'ynash, qanday rangni tanlash, qanday voqeani hikoya qilish yoki o'z taassurotlarini aytib berish - mustaqil fikrlash va kommunikativ tashabbusni mashq qilish imkoniyatidir. Kattalar bunday imkoniyatlarni muntazam yaratib berganida bola o'z fikrini asoslash va uni boshqalarga tushuntirishga o'rganadi.

Biroq bolaning har qanday xohishini so'zsiz qabul qilish ijobiy kommunikativ rivojlanishning zarur sharti emas. Muhim jihat - bolaning fikrini tinglash bilan birga, ijtimoiy chegaralarni ham tushuntirishdir. Masalan, "sen shunday o'ylashning mumkin, lekin do'stingning ham boshqa fikrga ega bo'lish huquqi bor" mazmunidagi munosabat bolaga o'z pozitsiyasini himoya qilish va boshqalarning fikrini hurmat qilish o'rtasidagi muvozanatni o'rgatadi.

Oiladagi nizolarni hal qilish usuli ham bolaning tengdoshlari bilan munosabatlariga ko'chishi mumkin bo'lgan kommunikativ model sifatida namoyon bo'ladi. Agar bola kattalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar suhbat, tinglash, tushuntirish va murosa orqali hal qilinishini kuzatsa, u nizoni faqat qarama-qarshilik sifatida emas, balki muloqot orqali yechilishi mumkin bo'lgan vaziyat sifatida qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Aksincha, oiladagi nizolar doimiy baqiriq, haqorat, qo'rqitish yoki bir tomonning ikkinchi tomon ustidan bosimi orqali hal qilinsa, bola bunday xatti-harakatlarni ijtimoiy muammoni hal qilishning odatiy shakli sifatida qabul qilishi mumkin. Keyinchalik tengdoshlari bilan kelishmovchilik yuzaga kelganda u ham shunga yaqin reaksiyalarni namoyon etishi ehtimoli mavjud.

Tengdoshlari bilan hamkorlik qilish qobiliyatida bolaning oilada o'zlashtirgan "boshqalar bilan hisoblashish" ustanovkasi ham muhim o'rin tutadi. Oilada navbat kutish, o'zaro yordam, boshqalarning his-tuyg'ularini hisobga olish va umumiy qoidalarni hurmat qilish kundalik hayotda qo'llanilsa, bola bunday me'yorlarni tengdoshlari bilan o'yin jarayonida ham qo'llashga moyil bo'ladi.

Muloqotning samaradorligi bolaning faqat gapirish qobiliyatiga bog'liq emasligi ham natijalar orqali ko'rinadi. Bola yaxshi gapirishi mumkin, biroq suhbatdoshini tinglamasa yoki uning fikrini qabul qilmasa, kommunikativ jarayon to'liq samarali bo'lmaydi. Shu sababli oilada bolaning nafaqat gapirish, balki tinglash, savol berish, javobni kutish va boshqa insonning nuqtayi nazarini tushunish ko'nikmalariga ham e'tibor qaratish zarur.

Bunda ota-ona va bola o'rtasidagi kundalik dialog katta imkoniyat yaratadi. Masalan, kun davomida "Bugun bog'chada nima yoqdi?", "Do'sting nima uchun xafa bo'ldi deb o'ylaysan?", "Agar sen uning o'rnida bo'lganingda nima qilarding?" kabi savollar bolaning ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilishiga yordam beradi. Bunday suhbatlar orqali bola boshqa insonlarning xatti-harakatlari ortida turli sabablar bo'lishi mumkinligini anglay boshlaydi.

Tadqiqot natijalarida oilaviy ustanovkalar va ijtimoiy ishonch o'rtasidagi bog'liqlik ham muhim jihat sifatida namoyon bo'ldi. Bola o'zini oilada qabul qilingan va qadrlangan shaxs sifatida his qilsa, yangi ijtimoiy vaziyatlarga kirishish uchun psixologik jihatdan ko'proq tayyor bo'lishi mumkin. Bunday tayyorgarlik tengdoshlar bilan aloqa o'rnatish, yangi guruhga qo'shilish va ijtimoiy faoliyatda ishtirok etishni yengillashtiradi.

Shu nuqtayi nazardan, bolaning kommunikativ rivojlanishini faqat maktabgacha ta'lim tashkilotidagi mashg'ulotlar bilan cheklash yetarli emas. Bola kunning katta qismini oilaviy muhitda o'tkazgani sababli kommunikativ ustanovkalarning shakllanishida ota-onaning kundalik xatti-harakatlari, nutqi va munosabat uslubi alohida ahamiyatga ega. Demak, bolalar bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik ishlar ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etilgandagina yanada izchil natija berishi mumkin.

Amaliy jihatdan ota-onalarga bolaning o'ziga xosligini boshqa bolalar bilan taqqoslamaslik, uning savollarini mensimaslikdan saqlanish, fikrini tugatishiga imkon berish, ijtimoiy vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish va nizolarni kuch ishlatmasdan hal qilish namunasini ko'rsatish tavsiya etiladi. Ayniqsa, "uyatchan", "odamovi", "gapira olmaydi" kabi doimiy yoriqlarni qo'llashdan ehtiyot bo'lish zarur, chunki bunday baholar bolaning o'zi haqidagi tasavvuriga ta'sir qilishi mumkin.

Umuman, muhokama natijalari oilada shakllangan psixologik ustanovkalar bolaning tengdoshlari bilan muloqotda muhim ichki yo'nalish vazifasini bajarishini ko'rsatadi. Ijobiy, qo'llab-quvvatlovchi va dialogga asoslangan oilaviy muhit bolaning kommunikativ tashabbuskorligi hamda ijtimoiy ishonchini mustahkamlash uchun qulay sharoit yaratadi. Shu bilan birga, bolaning kommunikativ rivojlanishini ta'minlashda oilaviy omillarni tengdoshlar muhiti, individual psixologik xususiyatlar va maktabgacha ta'lim sharoitlari bilan birgalikda ko'rib chiqish ilmiy jihatdan yanada asosli yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari bolalarning tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishish jarayonida oilada shakllangan psixologik ustanovkalar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bola oilada muloqot, o'zaro hurmat, fikr almashish, tinglash, kelishish va nizolarni hal etish bo'yicha dastlabki tajribani egallaydi. Ushbu tajriba keyinchalik tengdoshlari bilan munosabatlarda namoyon bo'ladigan kommunikativ xatti-harakatlarning shakllanishiga zamin yaratadi.

Tahlillar asosida bolaning tengdoshlari bilan muloqotga kirishishida quyidagi psixologik komponentlar o'zaro

bog'liq ekanligi aniqlandi: o'ziga ishonch, kommunikativ tashabbuskorlik, boshqa insonlarga nisbatan ishonch, empatik munosabat, tinglash qobiliyati, hamkorlikka tayyorlik va nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish.

Oilada bolaning fikriga hurmat bilan munosabatda bo'lish, uning savollarini tinglash, mustaqil tanlovlariga oqilona imkon yaratish va xatolarini kamsitmasdan tushuntirish ijobiy kommunikativ ustanovkalarining shakllanishiga yordam beradi. Bunday muhitda ulg'aygan bola tengdoshlari bilan muloqot qilishda o'zini nisbatan erkinroq tutishi, suhbatni boshlashi va o'z fikrini bildirishga intilishi mumkin.

Aksincha, doimiy tanqid, bolaning fikrini inkor qilish, haddan tashqari nazorat, boshqa bolalar bilan taqqoslash va muloqotdagi xatolarni keskin baholash cheklovchi psixologik ustanovkalarining shakllanishiga olib kelishi mumkin. Bunday ustanovkalar bolaning ijtimoiy vaziyatlarda tortinishi, o'z fikrini bildirishdan qo'rqishi yoki tengdoshlari bilan aloqa o'rnatishda passiv pozitsiyani egallashiga sabab bo'lishi ehtimoli mavjud.

Shuningdek, oilada kattalarning bir-biri bilan muloqot qilish uslubi ham bola uchun muhim ijtimoiy namuna hisoblanadi. Bola nizolarni qanday hal qilish, norozilikni qanday ifodalash, suhbatdoshni qanday tinglash va murosaga qanday kelishni ko'p jihatdan kuzatish va taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Shu sababli ota-onaning shaxsiy kommunikativ madaniyati bolaning ijtimoiy rivojlanishida bevosita tarbiyaviy vosita sifatida qaralishi mumkin.

Tadqiqotning muhim xulosalaridan biri shundaki, bolaning tengdoshlari bilan samarali muloqotini rivojlantirish faqat kommunikativ mashqlarni o'tkazish bilan cheklanmasligi kerak. Bolaning oiladagi psixologik tajribasi, unga nisbatan munosabat va kundalik muloqot muhiti ham hisobga olinishi zarur. Demak, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlik bolaning ijtimoiy-kommunikativ rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Vygotsky L.S. The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge: Harvard University Press, 1978. - 159 p.
- [2] Bandura A. Social Learning Theory. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. - 247 p.
- [3] Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. - London: Routledge, 2005. - 224 p.
- [4] Erikson E.H. Childhood and Society. - New York: W.W. Norton & Company, 1993. - 448 p.
- [5] Eisenberg N., Spinrad T.L., Eggum N.D. Emotion-Related Self-Regulation and Its Relation to Children's Maladjustment // Annual Review of Clinical Psychology. - 2010. - Vol. 6. - P. 495-525.
- [6] Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being // American Psychologist. - 2000. - Vol. 55, No. 1. - P. 68-78.
- [7] Rubin K.H., Bukowski W.M., Laursen B. Handbook of Peer Interactions, Relationships, and Groups. - New York: Guilford Press, 2011. - 656 p.
- [8] Hartup W.W. The Company They Keep: Friendships and Their Developmental Significance // Child Development. - 1996. - Vol. 67, No. 1. - P. 1-13.
- [9] Guralnick M.J. Why Early Intervention Works: A Systems Perspective. - Baltimore: Brookes Publishing, 2011. - 432 p.
- [10] Denham S.A. Emotional Development in Young Children. - New York: Guilford Press, 1998. - 336 p.
- [11] Thompson R.A. Emotion Regulation: A Theme in Search of Definition // Monographs of the Society for Research in Child Development. - 1994. - Vol. 59, No. 2-3. - P. 25-52.
- [12] Gross J.J. Emotion Regulation: Current Status and Future Prospects // Psychological Inquiry. - 2015. - Vol. 26, No. 1. - P. 1-26.
- [13] Morris A.S., Silk J.S., Steinberg L., Myers S.S., Robinson L.R. The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation // Social Development. - 2007. - Vol. 16, No. 2. - P. 361-388.
- [14] O'zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida: O'RQ-595-son Qonun. - 2019-yil 16-dekabr.
- [15] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida: PQ-4312-son Qaror. - 2019-yil 8-may.
- [16] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risida: PF-158-son Farmon. - 2023-yil 11-sentabr.
- [17] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida: 802-son Qaror. - 2020-yil 22-dekabr.
- [18] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida: PF-60-son Farmon. - 2022-yil 28-yanvar.